

<https://doi.org/10.26881/rgtn.2025.04>

ANNA SIEKIERSKA

Uniwersytet Gdański

<https://orcid.org/0000-0003-2444-8099>

WPŁYW ŚRODOWISK OPOZYCYJNYCH NA MŁODZIEŻ SZKOLNĄ
W GDAŃSKU W PERCEPCJI WŁADZ PARTYJNO-PAŃSTWOWYCH.
ROLA NAUCZYCIELI I NAUCZYCIELEK „SOLIDARNOŚCI”
(1980–1983)

Wprowadzenie

Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczęto w Polsce proces zmiany ustroju. Na przestrzeni lat 1945–1989 dynamicznym przemianom ulegała zarówno sytuacja społeczno-polityczna, jak i gospodarcza kraju. Zmiany te, choć w różnym stopniu i na wielu płaszczyznach, dotyczyły ogółu społeczeństwa. Interesujące i warte zgłębienia jest zagadnienie postaw prezentowanych przez mieszkańców i mieszkanki Polski wobec zachodzących po 1945 r. zmian w otaczającej ich rzeczywistości. Ważnym wątkiem w kontekście badania postaw osób żyjących w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) zdaje się wpływ ówczesnych pedagogów i pedagożek, którym w upaństwowionych i zindoktrynowanych szkołach przypisano rolę reprezentantów systemu. Szczególnie ważnym aspektem tego zagadnienia jest wpływ na niezależną działalność młodzieży szkolnej osób uczących, których aktywność wymykała się narzuconym przez władze partyjno-państwowe ramom roli indoktrynatorów (Świda-Ziemba, 1997).

Młodzież – jako grupa szczególnie wrażliwa na ograniczenia wprowadzane w sferze społecznej i politycznej – już od pierwszych powojennych lat sprzeciwiała się prowadzonej po 1945 r. w Polsce polityce¹. Sprzeciw ten przybierał różne formy: od ideowego odrzucenia po tworzenie organizacji konspiracyjnych. Antysystemowy ruch młodzieżowy wzmagał się szczególnie w okresach przesilen politycznych. W pierwszych powojennych latach był on związany głównie z kontynuacją przedwojennej tradycji i idei harcerskiej oraz działań konspiracji z czasów II wojny światowej. W marcu 1968 r.

¹ O dojrzałości i młodości oraz roli i granicach funkcjonowania młodzieży w czasach PRL pisał m.in. Krzysztof Kosiński (1993).

przybrał formę sprzeciwu wobec cenzury i szeroko pojętych ograniczeń w sferze kultury i nauki. Natomiast u progu dekad lat 80. młodzi ludzie wystąpili m.in. z postulatami zmian w funkcjonowaniu oświaty² (Kosiński, 2002; Sadowska, 2015; Hlebowicz, 2022).

Zarysowane zagadnienie oporu młodzieży wobec przemian politycznych i społecznych okresu PRL doczekało się już szerokiego omówienia w literaturze przedmiotu – koncentrowano się przede wszystkim na genezie, formach i dynamice niezależnej aktywności młodego pokolenia³. W niniejszym artykule, choć wpisuje się on w nurt badań nad relacjami między szkołą a opozycją, autorka nie zmierza jednak do rekonstrukcji niezależnej działalności młodzieży, lecz koncentruje się na analizie relacji pomiędzy aktywnością nauczycieli i nauczycielek zaangażowanych w opozycję a postawami młodego pokolenia oraz reakcji na nie aparatu partyjno-państwowego. Zakres chronologiczny tekstu został ograniczony do progu dekad lat 80., kiedy to niezależny ruch społeczny i związkowy skupiony głównie wokół Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego (NSZZ) „Solidarność” rozkwitł na nieznaną dotąd skalę. Obszar badań tego zjawiska obejmuje teren miasta Gdańska, będącego symbolicznym miejscem narodzin „Solidarności”.

Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy i w jakim stopniu zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek z gdańskich szkół w działalność NSZZ „Solidarność” wpływało na antysystemowe postawy młodzieży szkolnej w regionie. Zaprezentowano również reakcję władz państwowych na to zjawisko w świetle analizy materiałów archiwalnych, w tym raportu Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KW PZPR) w Gdańsku z 1983 r. zatytułowanego *Postawy polityczne i społeczne młodzieży*, opartego na badaniach socjologicznych osób uczących się i studiujących w Gdańsku. Raport ów stał się już raz podstawą analizy naukowej poczynionej przez Andrzeja Kołakowskiego (2016). Został on jednak wykorzystany, oprócz kilku innych raportów PZPR i Służby Bezpieczeństwa, jako materiał do badań z zakresu pedagogiki. W tekście pt. *Postawy i wybory moralne młodych Polaków w latach 80. XX wieku w świetle poufnych raportów PZPR i SB* autor skupia się na ukazaniu postaw moralnych i religijności młodzieży, nie zaś na postawach młodych ludzi wobec sytuacji społecznej i politycznej oraz oddziaływaniu na nie nauczycieli i nauczycielek (Kołakowski, 2016). Stąd też w niniejszym artykule autorka proponuje odmienne ujęcie analizowanego źródła, koncentrując się na relacji pomiędzy aktywnością nauczycieli

² Kontestacyjna postawa młodzieży przejawiała się także na innych płaszczyznach, takich jak choćby słuchanie muzyki rockowej, pisanie antysystemowych haseł na murach czy otwarte manifestowanie poparcia dla Kościoła katolickiego (wzmoczone zwłaszcza po wyborze Karola Wojtyły na papieża).

³ O opozycyjnych organizacjach młodzieżowych w schyłkowym okresie PRL pisał m.in. Marek Wierzbicki (2013). Niezależną działalnością młodzieży w Gdańsku zajmowali się natomiast m.in. Jarosław Wąsowicz (2012) oraz Jan Hlebowicz. Hlebowicz w swoich badaniach podejmował tematykę korelacji między środowiskiem nauczycieli „Solidarności” a opozycyjnym nastawieniem młodzieży w okresie tzw. karnawału „Solidarności” (Hlebowicz, 2022, s. 63–73), a także przedstawił wpływ działalności nauczycieli na młodzież szkolną na przykładzie III Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku (Hlebowicz, 2013), a także I Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku (Hlebowicz, 2025).

i nauczycielek zaangażowanych w opozycję a postawami politycznymi i społecznymi młodzieży szkolnej i reakcji na nie władz partyjno-państwowych.

Szkoła jako przestrzeń oddziaływania opozycji. Zaangażowanie środowiska nauczycielskiego a postawy młodzieży szkolnej w Gdańsku⁴

W okresie PRL młodzież szkolna była poddana silnej indoktrynacji ze strony władz partyjno-państwowych, dążących do wychowania nowego pokolenia w duchu ideału komunistycznego. Dążeniom tym zostały podporządkowane treści programowe, oferta zajęć pozalekcyjnych oraz działalność organizacji młodzieżowych. W myśl założeń systemowych jednym z głównych pasów transmisyjnych nowej ideologii miały się stać osoby uczące w szkołach. Z perspektywy władz szczególnie istotne było utrzymanie kontroli nad środowiskiem nauczycielskim, traktowanym jako wykonawca państwowej polityki wychowawczej.

Nie wszyscy nauczyciele i nauczycielki poddali się jednak presji ideologicznej. Część z nich przyjęła postawy sprzeciwu wobec zachodzących w kraju przemian społecznych i politycznych, w tym wobec indoktrynacji uczniów i uczennic. Odsetek pedagogów i pedagożek okazujących dystans lub opór wobec polityki władz partyjno-państwowych był zróżnicowany w zależności od okresu, zmieniały się również motywacje i formy podejmowanych działań (Siekierska, 2024).

Pierwsze lata powojenne cechowały się niepewnością co do kierunku zachodzących w kraju przemian. W tym czasie większość nauczycieli i nauczycielek koncentrowała się na odbudowie szkolnictwa i jak najszybszym wznowieniu nauczania, unikając jednoznacznych deklaracji politycznych. W okresie stalinizmu, głównie ze względu na presję aparatu władzy, wzrósł odsetek osób formalnie akceptujących system, m.in. poprzez wstępowanie do partii. W kolejnych dekadach tego typu postawy często wynikały z przekonania o trwałości systemu oraz z pragmatycznych przesłanek związanych z bezpieczeństwem zatrudnienia i możliwością awansu zawodowego (Siekierska, 2024).

Sytuacja ta zasadniczo się zmieniła u progu lat 80., kiedy ponad 70% nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta wstąpiło do opozycyjnego związku zawodowego NSZZ „Solidarność”. Działania te oznaczały w praktyce pierwszą od 1945 r. próbę zakwestionowania monopolu państwa na definiowanie treści nauczania oraz modelu wychowania młodego pokolenia, co w oczywisty sposób musiało wzbudzić niepokój aparatu partyjno-państwowego (Bochwic, 2000; Gulczyńska i Jamrózek, 2013). Reakcją władz na tę aktywność pedagogów i pedagożek były m.in. represje personalne, nasilone po wprowadzeniu stanu wojennego, obejmujące internowania, zwolnienia z pracy,

⁴ Treści prezentowane w niniejszym podrozdziale zostały oparte na wynikach badań przeprowadzonych w ramach przygotowania, pod opieką naukową dr. hab. Arnolda Kłonczyńskiego, prof. UG, rozprawy doktorskiej *Nauczyciele i nauczycielki trójmiejskich szkół w latach 1945–1989. Charakterystyka grupy zawodowej i jej postaw w kontekście przemian społeczno-politycznych i gospodarczych* (Siekierska, 2024).

degradację zawodową oraz ideologiczną weryfikację kadr dydaktycznych. Działania te miały na celu nie tylko ukaranie jednostek, lecz także ograniczenie potencjalnego wpływu środowiska nauczycielskiego na postawy młodzieży szkolnej (Kosiński, 2006; Hlebowicz, 2022; Siekierska, 2024).

W kontekście podejmowanej w niniejszym artykule problematyki istotne jest jednak to, że działania nauczycieli i nauczycielek zaangażowanych w „Solidarność” zostały dostrzeżone i docenione przez młodzież szkolną, stanowiąc dla niej istotny punkt odniesienia. Zauważyła to m.in. gdańska polonistka Krystyna Trybusiewicz-Pieńkowska, która na łamach „Biuletynu Informacyjnego Solidarności” wskazywała, iż choć pierwsze inicjatywy powołania wolnych samorządów szkolnych pojawiły się już na początku września 1980 r., dopiero strajk nauczycielski skłonił młodzież do bardziej zdecydowanych działań, prowadzących ostatecznie do spotkań z ministrem oświaty (NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, b.d., sygn. 7/45, s. 1–2). Charakterystyczne dla badanego okresu było to, że inspiracja płynęła nie od pojedynczych pedagogów czy pedagożek, lecz od szeroko rozumianego środowiska oświatowego. Choć zaznaczyć przy tym należy, że postawy nauczycieli i nauczycielek wobec niezależnej aktywności młodzieży nie były jednorodne. Obejmowały zarówno otwarte wsparcie inicjatyw uczniowskich, próby ich hamowania, jak i postawy neutralne, polegające na cichym przyzwoleniu na podejmowane działania (Hlebowicz, 2013; Siekierska, 2024).

Widocznym przejawem poparcia młodzieży dla nauczycielskiej „Solidarności” było noszenie przypinek i opasek z jej symbolem, kolportaż ulotek oraz okazanie solidarności ze strajkującymi w Urzędzie Wojewódzkim w listopadzie 1980 r. (NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, b.d., sygn. 7/45, s. 2–3; Szmytkowska, relacja ustna; Wąsowicz, 2012; Szydłowska, 2018; Hlebowicz 2022). Młodzież podejmowała również własne inicjatywy na rzecz zmian w szkolnictwie, czego przykładem były postulaty sformułowane przez uczniów III Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku, wprost odwołujące się do solidarności z pracownikami oświaty (NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, b.d., sygn. 7/45, s. 69; Hlebowicz, 2022; Siekierska, 2024).

Dalsza aktywność młodzieży gdańskich szkół także była skorelowana z działaniami prowadzonymi przez „dorosłą Solidarność”. Skupiała się ona na zmianach w programach nauczania oraz utworzeniu niezależnych samorządów uczniowskich. Uczniowie i uczennice szkół średnich tworzyli ruchy odnowy szkolnictwa, których celem była demokratyzacja oświaty (Kosiński, 2006; Gulczyńska, 2010; Wąsowicz, 2012; Hlebowicz, 2013, 2025). W połowie listopada 1980 r. w Gdańsku z młodymi ludźmi spotkał się minister oświaty i wychowania – Krzysztof Kruszewski, któremu przedstawiono postulaty dotyczące koniecznych – zdaniem uczniów i uczennic – zmian w edukacji. Do kolejnych rozmów z ministrem doszło w grudniu w Warszawie⁵. Ich rezultatem było uzyskanie zgody na utworzenie w placówkach szkolnych niezależnych samorządów

⁵ Pierwsze spotkanie młodzieży z ministrem oświaty i wychowania Krzysztofem Kruszewskim odbyło się 16 listopada 1980 r. w Gdańsku. Uczniowie i uczennice przedstawili wtedy listę swoich postulatów. Drugie zaś nastąpiło 17 grudnia 1980 r. w Warszawie.

uczniowskich, a także tworzenie w całym kraju, ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Gdańskiego (w tym przede wszystkim Gdańska), niezależnych organizacji zrzeszających młodzież szkół średnich (Wąsowicz, 2003; Hlebowicz, 2013; Wierzbicki, 2013; Gulczyńska, 2015; Siekierska, 2024).

Wzmocniona aktywność młodzieży szkolnej, pozostająca w wyraźnej korelacji z zaangażowaniem części środowiska nauczycielskiego w działalność opozycyjną, nie pozostała niezauważona przez aparat partyjno-państwowy. Dla władz szczególnie niepokojące mogło być to, że proces ten zachodził w obrębie szkoły – instytucji, która zgodnie z założeniami systemu miała pełnić funkcję narzędzia kontroli ideologicznej i socjalizacji politycznej młodego pokolenia. Jedną z prób rozpoznania skali tego zjawiska oraz zdiagnozowania postaw młodego pokolenia był raport KW PZPR w Gdańsku z 1983 r.

Postawy społeczne i polityczne młodzieży uczącej się w Gdańsku w świetle raportu Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Gdańsku

W celu zdiagnozowania postaw i poglądów młodych ludzi z Gdańska – kolebki „Solidarności” – z inspiracji Ośrodka Nauki i Oświaty KW PZPR w Gdańsku zostały przeprowadzone badania, których wyniki zostały ukazane w raporcie. Za ich merytoryczną część odpowiadały osoby związane z Politechniką Gdańską, członek i członkini Zespołu Progностycznego KW PZPR, dr Adam Pawlak oraz mgr Anna Odrobińska. Wzmiankowany raport powstał wiosną 1983 r. Miał charakter materiału poufnego, przeznaczonego do użytku wewnętrznego aparatu partyjnego.

Dokument został więc stworzony z myślą o przeprowadzeniu diagnozy postaw młodego pokolenia, zapewne na potrzeby działań propagandowych i indoktrynacyjnych partii wśród młodzieży. Fakt ten sprawia, że zaprezentowane w raporcie analizy można uznać za wiarygodne. Pamiętać jednak należy, iż badania te realizowano metodą audytoryjną, co oznaczało wypełnianie ankiet w warunkach zinstytucjonalizowanych (w szkole, na uczelni). Przypuszczać można zatem, że – chociaż ankietą była anonimowa – mogło to wpływać na autocenzurę respondentów i respondentek⁶ (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17312, k. 1; sygn. 2384/17313, k. 1). Oceniając wiarygodność danych w raporcie, należy także wziąć pod uwagę, iż badania zostały przeprowadzone wiosną 1983 r., a więc w okresie wciąż obowiązującego stanu wojennego, w warunkach głębokiego kryzysu politycznego i społecznego.

Raport opiera się na badaniach ankietowych przeprowadzonych w maju 1983 r. wśród 754 osób, w tym 386 uczniów i uczennic szkół średnich⁷. Wśród ankietowanej młodzieży szkolnej 58,1% stanowili chłopcy. W badaniach udział wzięła młodzież

⁶ Ankiety młodzież wypełniała w trakcie zajęć z przedmiotów społeczno-ideologicznych, a rozdawały je osoby prowadzące zajęcia.

⁷ Była to młodzież z IX Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku, Technikum Budowy Okrętów „Conradinum” w Gdańsku oraz Technikum Ogrodniczego w Gdańsku.

z klas starszych, będąca między 18. a 19. rokiem życia. W grupie tej 48,5% stanowiły osoby pochodzenia robotniczego, 36,8% inteligenckiego, a 12,7% chłopskiego. Mniej niż połowa z nich przynależała do jakiejś organizacji (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17312, k. 1–2).

Pomimo wskazanych ograniczeń raport ujawnia wysoki poziom krytycyzmu młodzieży wobec systemu. Analiza wyników badań przeprowadzonych w 1983 r. ukazuje obraz młodzieży szkolnej Gdańska jako środowiska zdystansowanego wobec oficjalnej ideologii państwowej i sceptycznego wobec realiów ustroju socjalistycznego. Na poziomie deklaratywnym uczniowie i uczennice wykazywali duże zainteresowanie sprawami społecznymi i politycznymi. Tylko niewielki odsetek respondentów i respondentek deklarował całkowity brak zainteresowania polityką, natomiast znaczna część młodych ludzi przyznawała, że interesuje się kwestiami publicznymi „trochę” lub „na równi z innymi sprawami” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 2).

Na podstawie odpowiedzi dotyczących rozumienia pojęć równości i sprawiedliwości społecznej uznać można, że młodzież odrzucała postulaty socjalizmu realnego. Zdecydowana większość nie akceptowała takich twierdzeń, jak: „wszyscy powinni zarabiać tyle samo niezależnie od rodzaju pracy” ani „wszyscy powinni być równi, a więc i tyle samo posiadać” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 6). Jednocześnie ponad połowa ankietowanych aprobowала pogląd, że zdolny i energiczny człowiek powinien móc zarabiać tyle, aby pozwolić sobie na realizację własnych aspiracji. Deklaracje te świadczą o odrzuceniu przez młodych ludzi modelu gospodarki nakazowo-rozdziałowej, co przez autorów raportu zostało zinterpretowane jako przejaw „materializmu konsumpcyjnego” i „egoizmu społecznego” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17312, k. 2–26; sygn. 2384/17313, k. 1–14). Zdaje się jednak, że w istocie był to przejaw negatywnej oceny skuteczności ustroju społecznego i gospodarczego PRL, a także naturalnej dla młodego wieku wiary w możliwości osiągnięcia „wielkich rzeczy”.

Na uwagę zasługują także odpowiedzi dotyczące autoidentyfikacji politycznej młodzieży. Ponad jedna trzecia badanych deklarowała, że nie potrafi określić swoich przekonań politycznych żadną nazwą, co autorzy raportu wskazywali jako „dezorientację ideową”. Respondenci i respondentki, którzy podjęli próbę autoidentyfikacji politycznej, wskazywali takie określenia, jak: „demokrata”, „socjaldemokrata”, „liberał”, „antykomunista” czy „opozycjonista” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 7). Pojawiają się także wypowiedzi otwarcie negujące monopol władzy PZPR oraz krytykujące podporządkowanie Polski Związkowi Radzieckiemu. Uczniowie i uczennice, określając swoje poglądy polityczne, formułowali także odpowiedzi „sprzeczne z PZPR, a zgodne z «Solidarnością»” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17312, k. 14). Ogólnie można stwierdzić, że wśród odpowiedzi ankietowanych dominowała postawa umiarkowanego krytycyzmu wobec władzy (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17312, k. 13–14). W większości wypowiedzi młodych ludzi można określić jako „zachowawcze”. Mogło to być wynikiem zastosowania tzw. autocenzury i postawy zdystansowanej wobec władzy. Wydaje się to zrozumiałe, szczególnie zważywszy na fakt,

że badania ankietowe zostały przeprowadzone w schyłkowym okresie stanu wojennego. Zdystansowanie młodzieży wobec władzy, ujawnione w badaniach ankietowych, może świadczyć także o pewnym poziomie świadomości politycznej uczniów i uczennic.

Ważnym kontekstem interpretacyjnym wspomnianego raportu jest sposób, w jaki aparat partyjno-państwowy konstruował diagnozę postaw młodzieży. Ujawnia to obawy władz związane z postępującą utratą kontroli nad środowiskiem młodzieżowym. W świetle szerszego kontekstu społeczno-politycznego okresu stanu wojennego obawy te można wiązać z aktywnością środowisk opozycyjnych, w tym także z zaangażowaniem części środowiska nauczycielskiego w działalność NSZZ „Solidarność”. Opisowa część raportu ukazuje również zaniepokojenie władz co do poglądów młodzieży. W opinii twórców raportu negatywne odpowiedzi młodzieży dotyczące ustroju socjalistycznego wynikają z niewiedzy i podatności na wpływy ankietowanych. Twórcy raportu piszą: „[...] propaganda z innych niż socjalistyczne pozycji skłaniała badanych do przypisywania socjalizmowi cech wartościowanych przez nich jako negatywne” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 3). Wskazują także, że młodzież, choć formułuje negatywne opinie dotyczące socjalizmu, nie umie wskazać konkretnych wad ani obszarów, które wymagają naprawy. Stwierdzają, że:

Recepty na naprawę ustroju pozostają na wysokim poziomie ogólnikowości i pochodzą bądź ze skojarzeń powszechnie uznawanych za wartości humanistyczne bądź z koncepcji propagowanych w ostatnich latach z różnych pozycji. Popularność tych koncepcji i chwytliwość niektórych haseł badano przedstawiając w ankiecie szereg stwierdzeń [...] (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 4).

Jako niezdecydowanie i brak wiedzy autorzy raportu przytaczają także odpowiedź jednego z młodych ludzi, który przy stwierdzeniu: „Ustrój, który mamy obecnie w Polsce, nie ma nic wspólnego z socjalizmem, o którym myślał Marks” wybrał odpowiedź „Nie mam zdania” dopisując do niej: „nie znam myśli Marksa” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 5). Z dużą dozą prawdopodobieństwa można uznać, że deklaracja ta nie oznacza braku wiedzy ankietowanego, lecz ujawnia jego negatywny czy też nawet nieco prześmiewczy stosunek zarówno do ówczesnego ustroju, jak i samych badań.

Podsumowując wyniki badania, twórcy raportu stwierdzają, że znaczny odsetek respondentów cechują emocjonalne podejście do spraw politycznych i społecznych oraz naiwność. Zauważają u młodzieży także „Dużą nieporadność w poszukiwaniu konstruktywnych napraw Rzeczypospolitej. [...] propozycje [...] oparte na sugestii propagandy zachodniej lub «podpowiedziane» w inny sposób” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 55). Twórcy raportu, odnosząc się do poglądów młodzieży szkolnej, wskazują też, że: „nakładają się na to jeszcze stany emocjonalne związane z wydarzeniami wywołanymi przez opozycję na terenie Trójmiasta i kraju” (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17312, k. 12). Głównym wnioskiem i zarazem postulatem twórców raportu jest zalecenie:

Należy jak najszybciej stworzyć konkretny program pracy ideowo-wychowawczej z młodzieżą / zanim lukę w wiedzy młodzieży wypełni ktoś inny w korzystny dla niego sposób / i trzeba go realizować w sposób atrakcyjny i niekonwencjonalny (Komitet Wojewódzki..., b.d., sygn. 2384/17313, k. 12).

Podsumowanie

Wskazywana przez twórców raportu „luka” nie była zjawiskiem wyłącznie potencjalnym. W świetle przedstawionych ustaleń można przypuszczać, że była ona w istotnym stopniu wypełniana przez alternatywne wobec oficjalnych instytucji państwowych środowiska, w tym środowisko nauczycielskie zaangażowane w działalność opozycyjną, a także – w wielu przypadkach – przez dom rodzinny. Trudno jednoznacznie ocenić, jak duży udział w kształtowaniu postaw i poglądów młodzieży miały poszczególne czynniki. Niewątpliwie aktywność środowiska oświatowego z sierpnia 1980 r. oraz kolejnych miesięcy legalnie działającej „Solidarności” najsilniej z całego okresu PRL wpływała na postawy młodzieży szkolnej. Choć młodzi ludzie tworzyli i zrzeszali się w niezależnych organizacjach już przed 1980 r., elementem wyróżniającym właśnie dla tego okresu był fakt, że wiele spośród tych organizacji powstało wówczas z inspiracji działaniami, jakie podejmowali nauczyciele i nauczycielki zrzeszeni w „Solidarności”.

Prezentowany raport stanowi cenne źródło historyczne, ponieważ nie był przeznaczony do publikacji propagandowej, lecz do wewnętrznej diagnozy nastrojów młodego pokolenia. Dzięki temu język dokumentu, choć silnie nasycony ideologiczną nowomową, zawiera autentyczne dane empiryczne oraz szczere obawy aparatu władzy wobec postaw młodzieży. Jednocześnie raport należy traktować jako źródło o charakterze normatywno-interpretacyjnym. Autorzy nie ograniczają się do prezentacji wyników badań, lecz konsekwentnie narzucają ich marksistowsko-leninowską interpretację, posługując się kategoriami, takimi jak: „niespójność poglądów”, „dezorientacja ideowa”, „brak dojrzałości politycznej” czy „podatność na manipulację ideologiczną”. Tym samym dokument stanowi nie tylko zapis postaw młodzieży, ale także świadectwo postrzegania przez aparat partyjny narastających trudności w realizacji założeń polityki wychowawczej. Zatem z punktu widzenia źródła historycznego raport można interpretować w zasadzie trojako – może to być: materiał do badań postaw i poglądów młodzieży, źródło do badań aparatu władzy oraz – w sposób pośredni – dokument ukazujący oddziaływanie środowisk opozycyjnych na młode pokolenie.

Niezależna działalność młodzieży z Gdańska nie była zjawiskiem nowym ani wyłącznie związanym z okresem „Solidarności”. W czasie kolejnych kryzysów politycznych – w roku 1956 czy 1968 – młode pokolenie manifestowało swój sprzeciw wobec władzy. Wyjątkowa dla omawianego okresu była jednak skala zaangażowania środowiska nauczycielskiego, które po raz pierwszy w powojennej historii masowo i jawnie włączyło się w ruch opozycyjny. Mimo spadku aktywności nauczycieli i nauczycielek po wprowadzeniu stanu wojennego w sferze działalności opozycyjnej dziedzictwo tego okresu pozostało trwałym elementem świadomości młodzieży, co

znajduje odzwierciedlenie także w zaprezentowanych wynikach badań ankietowych z 1983 r. Analiza raportu z 1983 r. zestawiona z kontekstem wcześniejszego masowego zaangażowania środowiska nauczycielskiego w NSZZ „Solidarność”, pozwala dostrzec obawy władz partyjno-państwowych związane z osłabieniem skuteczności oficjalnej polityki wychowawczej oraz z kształtowaniem się krytycznych postaw młodzieży szkolnej. Raport ów można postrzegać zatem jako dokument epoki schyłkowego PRL, w którym aparat władzy dysponuje jeszcze pewnymi narzędziami przymusu, lecz traci zdolność kształtowania świadomości społecznej na większą niż dotąd skalę.

Bibliografia

Źródła

NSZZ „Solidarność”, Region Gdańsk. (b.d.), sygn. 7, Archiwum Komisji Krajowej „Solidarności”.
Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku. (b.d.), sygn. 2384,
Archiwum Państwowe w Gdańsku.
Relacja ustna Beaty Szmytkowskiej z dnia 29.11.2023 r., zbiory własne.

Opracowania

- Bochwic, T. (2000), *Narodziny i działalność „Solidarności” oświaty i wychowania 1980–1989*. Tysol.
- Gulczyńska, J. (2010). Walka o neutralność światopoglądową młodzieży szkół średnich ogólnokształcących w Polsce w latach 80. XX w. W: E. Gorloff, R. Grzybowski i A. Kołakowski (red.), *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)* (s. 181–200). Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Gulczyńska, J. (2015). Licealiści jako uczestnicy życia politycznego lat 80. XX wieku w Polsce. W: E. Gorloff (red.), *Wzrastać w cieniu historii. Dzieci i młodzież w instytucjach edukacyjnych w Polsce (1918–1989)* (s. 157–269). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Gulczyńska, J. i Jamrożek, W. (2013). Opozycyjna działalność nauczycieli w Polsce w latach osiemdziesiątych (wprowadzenie do problemu). W: R. Grzybowski (red.), *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u* (s. 175–190). Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Hlebowicz, J. (2013). „Niepokorni z Topolówki”. *Działalność niezależna uczniów III Liceum Ogólnokształcącego im. Bohaterów Westerplatte w Gdańsku w latach 1970–1989*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Hlebowicz, J. (red). (2022). *Listopad ’80. Rzecz o strajkach ludzi oświaty, służby zdrowia i kultury*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Hlebowicz, J. (2025). *Z widokiem na stocznię. Szkoła w czasach komunizmu na przykładzie I LO w Gdańsku (1945–1989)*. Oficyna Gdańska.
- Kołakowski, A. (2016). Postawy i wybory moralne młodych Polaków w latach 80. XX wieku w świetle poufnych raportów PZPR i SB. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika*, 25(2), 487–500.
- Kosiński, K. (1993). Dojrzałość i młodość w czasach PRL. *Przegląd Historyczny*, 1, 53–72.
- Kosiński, K. (2002), *Nastolatki ’81: świadomość młodzieży w epoce „Solidarności”*. Wydawnictwo Trio.

- Kosiński, K. (2006), *Oficjalne i prywatne życie młodzieży w czasach PRL*. Rosner i Wspólnicy.
- Sadowska, J. (2015), „Działania przyciągające i neutralizujące”, czyli polubowne gesty władzy komunistycznej wobec społeczeństwa polskiego w latach 80. W: K. Burdowska, W. Gordocki i E. Jurkowska (red.), 1984: *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u* (s. 85–100). Instytut Badań Literackich PAN.
- Siekierska, A. (2024). *Nauczyciele i nauczycielki trójmiejskich szkół w latach 1945–1989. Charakterystyka grupy zawodowej i jej postaw w kontekście przemian społeczno-politycznych i gospodarczych*. [Praca doktorska, kpis, niepublik.] Repozytorium Uniwersytetu Gdańskiego. https://old.historia.ug.edu.pl/sites/default/files/postepowania_naukowe/117752/praca/rozprawa_doktorska_anna_siekierska.pdf.
- Szydłowska, A. (2018). *Od Solidarycy do TypoPolu. Typografia a tożsamości zbiorowe w Polsce po roku 1989*. Ossolineum.
- Świda-Ziemia, H. (1997). *Człowiek wewnętrznie zniewolony. Mechanizmy i konsekwencje minionej formacji – analiza psychosocjologiczna*. Zakład Socjologii Moralności i Aksjologii Ogólnej. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych. Uniwersytet Warszawski.
- Wąsowicz, J. (2003). Niezależny ruch młodzieżowy w latach 1980–1981 na przykładzie Regionu Gdańskiego. *Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne*, 10(1), 155–168.
- Wąsowicz, J. (2012), *Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981–1989*. Europejskie Centrum Solidarności.
- Wierzbicki, M. (2013), *Ostatni bunt. Młodzieżowa opozycja polityczna u schyłku PRL 1980–1990. Fakty, konteksty, interpretacje*. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Instytut Studiów Politycznych PAN.

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi przyczynek do badań nad relacjami szkoły i opozycji w schyłkowym okresie PRL, tj. u progu lat 80. W tekście podjęto próbę ukazania wpływu środowiska nauczycielskiego zaangażowanego w tworzenie i rozwój NSZZ „Solidarności” na młodzież szkolną w Gdańsku.

Słowa kluczowe: młodzież, Gdańsk, NSZZ „Solidarność”, nauczyciele, nauczycielki

Abstract

The Impact of Opposition Movements on Schoolchildren in Gdańsk as Perceived by Party Authorities. The Role of “Solidarity” Teachers (1980–1983)

This article contains an examination of the relations between schools and the opposition in late communist Poland during the early 1980s. It demonstrates the influence of teachers involved in the creation and development of the Solidarity trade union on schoolchildren in Gdańsk.

Keywords: school youth, Gdańsk, the “Solidarity” Trade Union, teachers